

KWERENDA ARCHIWALNA I RYS HISTORYCZNY

do Projektu Remontu i rewaloryzacji Cmentarza Wojennego z okresu I wojny światowej
w Hnatkowicach

Podstawa opracowania:

- Badania archiwalne Związku Gmin Fortecznych,
- Dokumentacja inwentaryzacyjna Centralnego Urzędu Ewidencji III Rzeszy
"Abschrift der vom Zentralnachweisamt berichtigten polnischen Gräberliste des Kriegerfriedhofes in Hnatkowitz" (sygn. P. 1872)

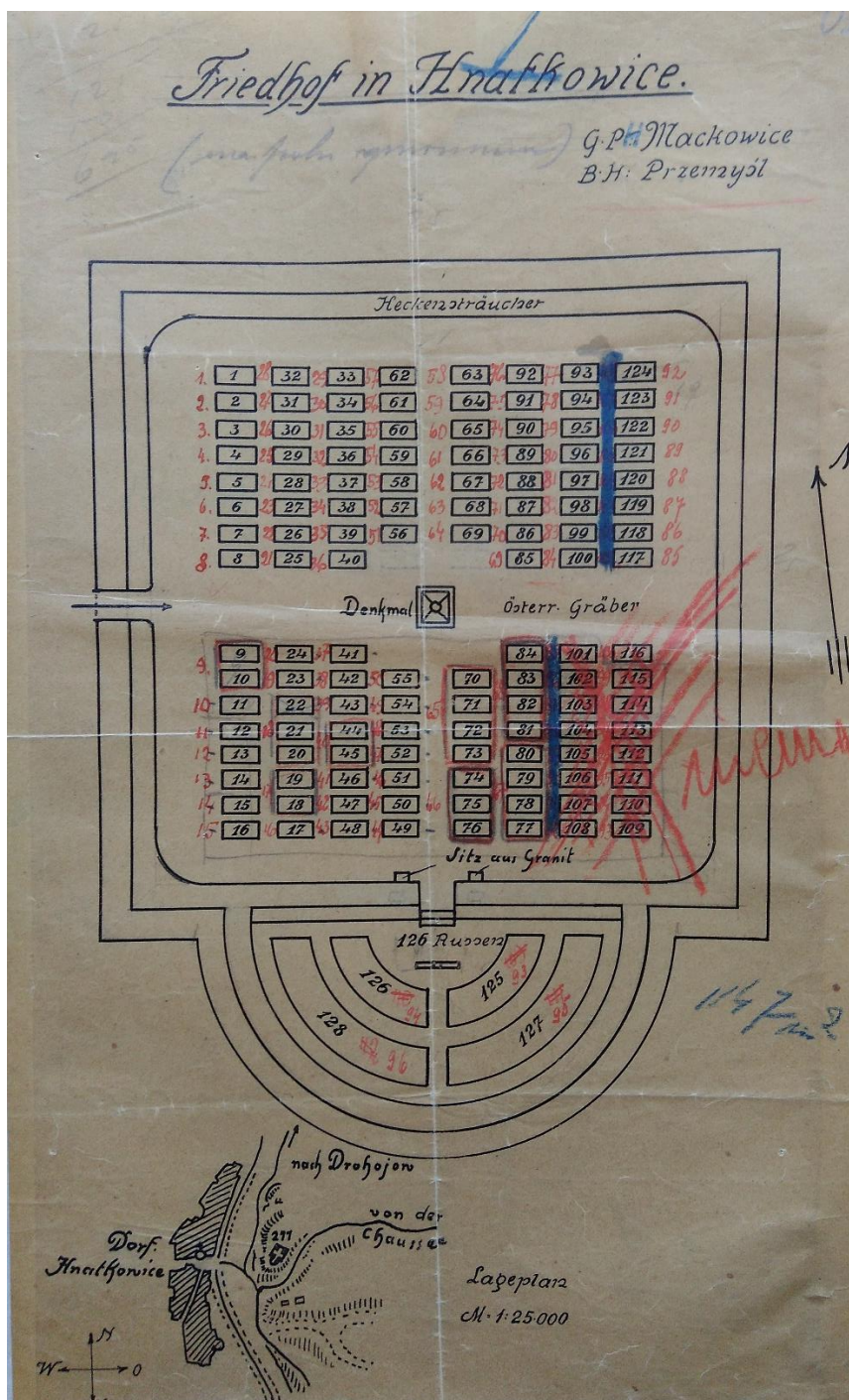
1. Geneza i kontekst militarny

Obiekt powstał w bezpośrednim związku z walkami o Twierdzę Przemyśl (IV Odcinek Obronny). Powstanie nekropolii datuje się na okres między pierwszym a drugim oblężeniem twierdzy (przełom 1914/1915 r.). Cmentarz usytuowano w strategicznym sąsiedztwie pozycji polowych „Na Górach”, na północ od Fortu XI „Duńkowiczki”. Miejsce pochówku jest bezpośrednim następstwem walk toczonych w dniach 18-22.XII.1914 r. oraz w lutym i marcu 1915 r., w których uczestniczyły m.in. jednostki węgierskiej 23. Dywizji Piechoty Honvedu.

2. Pierwotna kompozycja przestrzenna

Zgodnie z wytycznymi austro-węgierskiej Inspekcji Grobów Wojennych w Przemyślu (Kriegsgräberabteilung), cmentarz założono na planie regularnym:

- **Forma:** Plan prostokąta z charakterystycznym półkolistym zamknięciem (absydą) w części tylnej.
- **Lokalizacja:** Dominujące wzgórze nad miejscowością Hnatkowice, w pobliżu drogi (zachowanie ekspozycji nekropolii).
- **Pomnik Centralny:** Usytuowany na przecięciu dwóch głównych osi kompozycyjnych (zachowany, wymagający rewaloryzacji).
- **Symbolika religijna:** Na osi zejścia do części rosyjskiej (absydy) znajdował się krzyż prawosławny (obecnie nieistniejący), co potwierdza wielowyznaniowy charakter nekropolii.
- **Elementy wyposażenia:** Przy wejściu do absydy plan wskazuje na obecność granitowych siedzisk (Sitz aus Granit / Banki z granitu).
- **Zieleń komponowana:** Zgodnie z opisem „Heckensträucher”, cmentarz posiadał obwiedniowe wygrodenie w formie żywopłotu, stanowiące integralną część założenia

Ryc. 1. Plan historyczny nekropolii w Hnatkowicach z naniesioną warstwą szkiców inwentaryzacyjnych z października 1936 r.

3. Przekształcenia i komasacja (Lata 1920–1930)

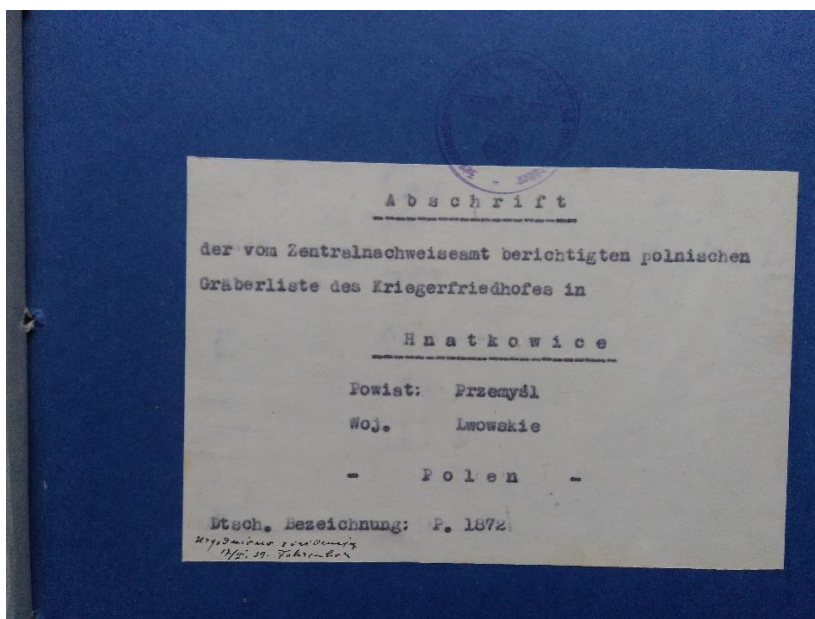
W okresie międzywojennym obiekt przeszedł kluczową transformację z cmentarza przyfrontowego w cmentarz zbiorczy. Na podstawie raportów policyjnych z lat 1921–1930 oraz akcji komasacyjnej przeprowadzonej przez władze II RP w 1929 r., stwierdzono:

- Zły stan zachowania mniejszych nekropolii w rejonie (zniszczenia ogrodzeń, dewastacja krzyży, wtórne wykorzystanie materiałów przez ludność cywilną).
- Podjęcie decyzji o likwidacji mniejszych punktów grzebalnych i przeniesieniu szczątków do Hnatkowic.

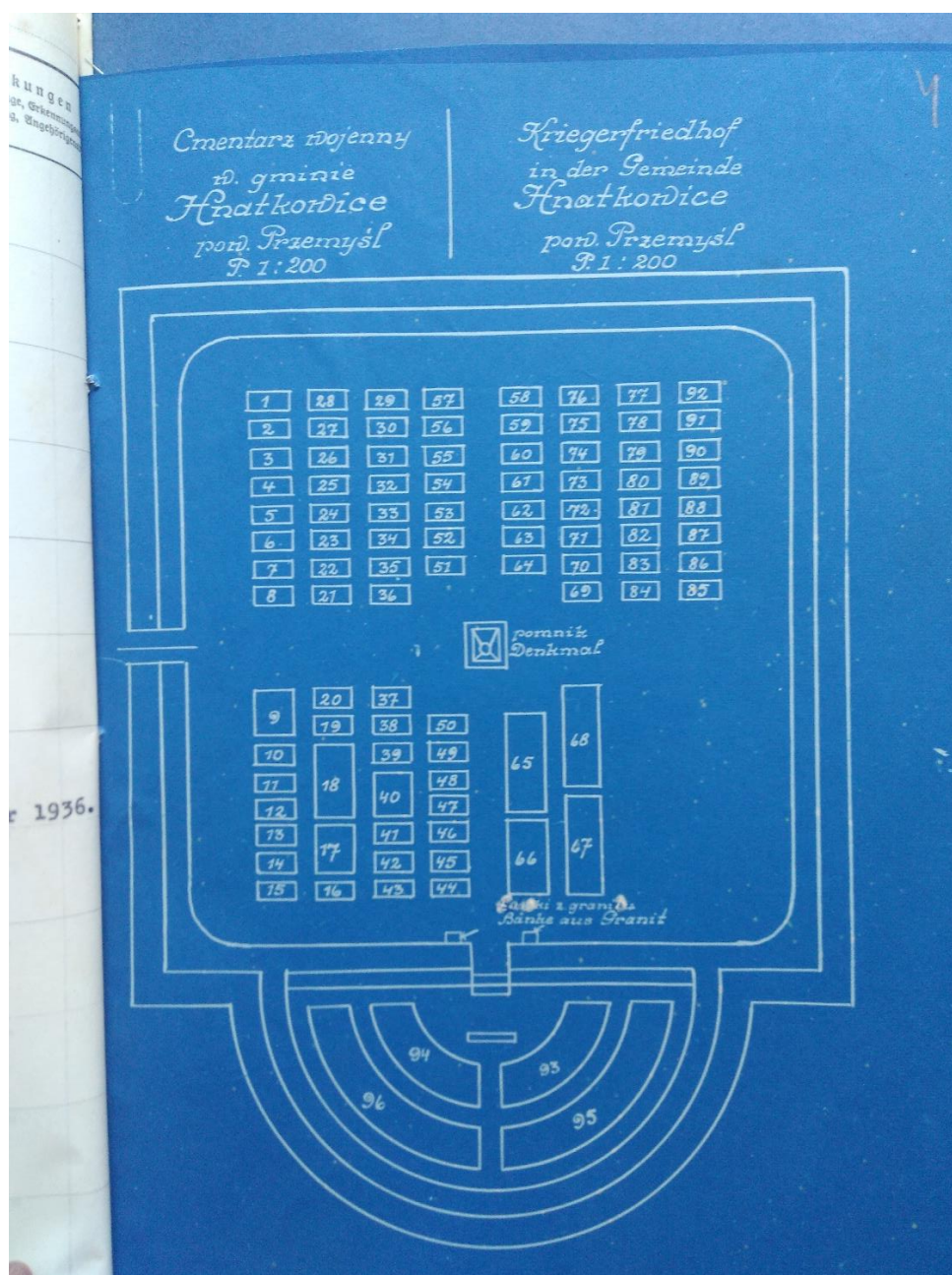
Według dostępnych źródeł archiwalnych potwierdzono przeniesienie do zbiorczej nekropolii w Hnatkowicach szczątków żołnierskich z gruntów skarbowych folwarku Dobromilskich oraz pastwiska gminnego w Małkowicach, z kwater przyfortecznych w rejonie Fortu X Orzechowce w Ujkowicach, a także z cmentarza w miejscowości Orzechowce.

4. Dynamika komasacji i źródła niemieckie

Istotnym etapem w dziejach nekropolii była rewizja stanu zachowania przeprowadzona w październiku 1936 r. Dokument *"Abschrift der vom Zentralnachweisamt berichtigten polnischen Gräberliste des Kriegerfriedhofes in Hnatkowice"* (sygn. P. 1872) potwierdza, że cmentarz był przedmiotem szczegółowej kwerendy i rewizji dokonanej przez Centralny Urząd Ewidencji (Zentralnachweisamt). Dokument ten stanowi ostateczne, urzędowe potwierdzenie stanu faktycznego liczby i rozmieszczenia mogił po procesach komasacyjnych przeprowadzonych w II RP.

Ryc. 2. Strona tytułowa urzędowego odpisu raportu ewidencyjnego: *„Abschrift der vom Zentralnachweisamt berichtigten polnischen Gräberliste des Kriegerfriedhofes in Hnatkowice”*

Ryc. 3. Zrewidowany rzut sytuacyjny nekropolii sporządzony po procesie komasacji i inwentaryzacji w 1936 r.

Porównanie pierwotnego planu (Friedhof in Hnatkowice) z planem zrewidowanym (Kriegerfriedhof in der Gemeinde Hnatkowice) wykazuje:

- **Weryfikację układu kwater:** Plan z 1936 r. uściśla rozmieszczenie mogił względem osi głównych, uwzględniając zmiany wynikające z akcji komasacyjnej.
- **Identyfikację narodowościową:** Dokumentacja z 1936 r. zawiera imienny spis żołnierzy niemieckich, co pozwala na częściowe przywrócenie tożsamości pochowanym.

6. Analiza porównawcza i weryfikacja terenowa

Kluczowym dowodem na zachowanie integralności historycznego założenia jest analiza porównawcza współczesnej Mapy do Celów Projektowych (MDCP) z archiwalną dokumentacją niemiecką z 1936 roku.

- **Zgodność granic:** Współczesny obrys działki ewidencyjnej pokrywa się niemal identycznie z granicami ukazanymi na planie „Kriegerfriedhof in Hnatkowice”. Świadczy to o ciągłości prawnej i fizycznej granic nekropolii od okresu międzywojennego do dnia dzisiejszego.
- **Wartość dowodowa dokumentacji z 1936 r.:** Analizowany dokument pt. *"Abschrift der vom Zentralnachweisamt berichtigten polnischen Gräberliste des Kriegerfriedhofes in Hnatkowice"* (sygn. P. 1872) potwierdza, że cmentarz był przedmiotem szczegółowej kwerendy i rewizji dokonanej przez Centralny Urząd Ewidencji (Zentralnachweisamt). Dokument ten stanowi ostateczne, urzędowe potwierdzenie stanu faktycznego liczby i rozmieszczenia mogił po procesach komasacyjnych przeprowadzonych w II RP.
- **Legitymizacja działań:** Fakt przetrwania historycznej obwiedni cmentarza w dzisiejszej ewidencji gruntów stanowi silną podstawę do rewaloryzacji elementów zagospodarowania (takich jak żywopłoty czy linie kwater) w oparciu o ich pierwotną lokalizację.